

Mehmet İzzet Bey'in Devlet Anlayışı

Mehmet İzzet Bey's State Approach

Mehmet Ali AKKUŞ*

Öz

600 yıl boyunca varlığını sürdüren bir devletin son dönemlerinde düşünürlerin ve devlet adamlarının devlet anlayışında köklü değişimler yaşanmıştır. Devletin görevleri ve yönetim şekli hakkında çok farklı görüşler ortaya atılmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarında yaşamış olan Mehmet İzzet Bey bu konulara dair görüşler ortaya koymuştur. İzzet Bey'in fikirlerinin anlaşılması için hayatı, tahsili ve metodu üzerinde de durulmuştur. Mehmet İzzet Bey eleştirel, sorgulayıcı, akademik ve fikir-odaklı bir metod benimsemektedir. Siyaset ile arasında mesafe olmasından ve derin felsefi fikir yapısından ötürü kriz dönemlerinde çare arayışı içinde olan Türk düşüncesi tarafından unutulmuştur.

Özellikle II. Meşrutiyet dönemi sonrasında eserler üreten Mehmet İzzet Bey'in devlete dair yaklaşımı akademik bir düzlemde. Dönemin hâkim olan devlet anlayışı "aşkın devlet" anlayışıdır. Fonksiyonel anlamda aşkın devletin hangi müessese ya da şahıs tarafından idare edildiği dönem içinde değişiklik gösterse de devletin vazifeleri giderek genişlemektedir. Mehmet İzzet Bey ise devletin vazifelerini "eski devletlerde devletin vazifeleri" ve "milli devletlerde devletin vazifeleri" olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Hükümet şekillerine dair de halk hükümeti (cumhuriyet), eşraf hükümeti (aristokrasi) ve saltanatı (monarşi) ele almıştır. Cumhuriyetin şart olmadığını ve yönetim şeklinin halkın yapısıyla alakalı olduğunu öne sürmüştür.

Anahtar Kavramlar: Osmanlı, Mehmet İzzet Bey, Devlet, Hükümet, Meşrutiyet

Abstract

During the last years of a state that has survive for 600 years, there have been radical changes in the state understanding of thinkers and statesmen. Many different opinions have been put forward about the duties and government style of the state. Mehmet İzzet Bey, who lived in the last period of the Ottoman Empire and the foundation years of the Republic, has put forward opinions on these issues. To understand İzzet Bey's ideas, his life, education and method were also emphasized. Mehmet İzzet Bey adopts a critical, questioning, academic and idea-oriented method. Due to his distance from politics and his deep philosophical frame of mind, he has been forgotten by the Turkish thought, which is seeking a practical solution during times of crisis.

The approach of Mehmet İzzet Bey, who produces works especially after the Second Constitutional Period, is on an academic level. The dominant state understanding of that period was the "transcendent state" understanding. Although the "transcendent state" was functionally changed in terms of which institution or person it was administered, the duties of the state were gradually expanding. Mehmet İzzet Bey considers the duties of the state into two as "the duties of the state in the old states" and "the duties of the state in the national states". Regarding the forms of government, he has been discussed the popular government (republic), the notable's government (aristocracy) and the reign (monarchy). He argued that republic is not necessary and that the form of government is related to the nature of the people.

Keywords: Ottoman, Mehmet İzzet Bey, State, Government, Constitutional Monarchy

* (Arş. Görv); Yalova Üniversitesi, mehmet.akkus@yalova.edu.tr; ORCID:orcid.org/0000-0002-9667-3546

Giriş

Mehmet İzzet Bey, 1891 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiş ve sonrasında Fransa'da felsefe eğitimi almış ilk Türk düşünürdür.¹ Emile Durkheim, Frédéric Rauh ve Brauhl gibi önemli düşünürlerden ahlak, sosyoloji ve felsefe dersleri almış olan İzzet Bey, Fransız düşüncesinde hâkim olan determinist yaklaşımdan daha çok Alman düşüncesinde öne çıkan idealist düşünceye yakındır. Metodolojisi ve akademik çalışmalarıyla kendisini tanıyan çevresinde büyük bir takdire mazhar olmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerinde İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde Ahlak ve Felsefe hocalığı yapmıştır. 1924 yılında profesörlüğe terfi eden Mehmet İzzet Bey, dogmatizme ve konformizme karşı eleştirel düşünceyi ve bilginin izafiliği anlayışını benimsemiştir.² 1913 yılında başladığı yayın hayatına 1929 yılına kadar devam etmiştir. Hastalığı nedeniyle yurtdışına talebe müfettişliğine gönderilen İzzet Bey 8 Aralık 1930'da Berlin'de vefat etmiştir.³

Yaşadığı dönem itibarıyla Sultan II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve de Mütareke dönemlerini görmüş olan Mehmet İzzet Bey, Millî Mücadele ve Cumhuriyetin kuruluş dönemlerine de şahitlik etmiştir. Türk düşüncesinde büyük kırılma ve dönüşümlerin⁴ yaşandığı bu süreçte Mehmet İzzet Bey kendini ilme adanmış ve bağlam-üstü çalışmalar ortaya koymuştur. Adnan Adıvar bu duruma dair "Mütarekeden sonra o kendini tamamen ilme, ben de -yazıklar olsun ki- tamamen siyasete vermiştik" ifadelerini kullanmıştır.⁵

İzzet Bey'in bu siyasetle olan mesafeli tavrı ve eleştirel-akademik metodu onun Türk düşüncesinde unutulmasına sebep olmuştur. Nitekim kendini Mehmet İzzet Bey'in talebesi olarak gören Ziyaeddin Fahir Fındıkoğlu da duruma ilişkin şu ifadeleri serdetmiştir:

*"Mehmet İzzet ile boy ölçüşemeyeceklerine kani olduğumuz birkaç Türk düşünürü tanınmış olmalarını, yaşadıkları devrin sonucu itibarıyla felsefe ve siyaseti - karşılıksız düşünce- aleyhine meczetmiş bulunmalarına borçludurlar."*⁶

Her ne kadar ameli olarak siyasetle meşgul olmasa da ilmi ve felsefi anlamda siyaset üzerine düşünceler üretmiştir. Mefhumun muhtevasını tetkik ve tenkit eden Mehmet İzzet Bey, millet, milliyet, fert, cemiyet, siyaset ve devlet gibi mefhumlar üzerine de çalışmalar yapmıştır. Ele aldığı kavramların tamamı yaşadığı dönemde büyük değişimler geçirmiştir. Bu dönemde özellikle devlet kavramsal ve biçimsel olarak form değiştirmiştir.

Varlığı Antik Yunan site/kent devletlerine kadar dayandırılan devlet, tarih boyunca birbirinden çok farklı formlarda tezahür etmiştir. Mehmet Ali Ağaoğulları'na göre devlet, tarihsel seyir içerisinde *kent*

¹ Mehmet İzzet, Erol Kılınc, ve Yahya Kemal Taştan. *Milliyet Nazariyeleri ve Millî Hayat*. 4. (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018).

² Sadreddin Celal Antel, "Mehmet İzzet," *İş Mecmuası* 6:23-24 (1940), 78-82.

³ Halil Açıkgöz, "Mehmet İzzet," *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat* içinde, yazar Mehmet İzzet, haz., Yahya Kemal Taştan ve Erol Kılınc, 21-36 (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 25

⁴ Türk düşünce tarihinde yaşanan dönüşümlere ilişkin bkz.: Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler IV*, 1. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991) ve Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 5. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993)

⁵ Adnan Adıvar Mehmet İzzet Bey'i Kızılay'a alınacak kâtiplik sınavında tanımıştır. Mehmet İzzet Bey Fransa'dan 1913'te döndükten sonra bir süre Kızılay'da çalışmış ve Adnan Adıvar'la yakın dostluk kurmuştur. Hatta İzzet Bey'in İstanbul Darülfünunu'nda hocalık yapmasını da Adnan Adıvar sağlamıştır. Nitekim İzzet Bey'deki yeteneğin kâtiplik bürosunda körelmesinden endişe ettiği için onu hoca olarak İstanbul Darülfünunu'na tavsiye ettiğini İzzet Bey hakkındaki yazısında kendisi aktarmıştır. Adıvar'ın İzzet Bey'e dair yazısı için bkz.: Adnan Adıvar, "Mehmet İzzet," *İş Mecmuası* 23-24/VI (1940): 69-71

⁶ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Mehmet İzzet," *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat* içinde, yazar Mehmet İzzet, haz., Yahya Kemal Taştan ve Erol Kılınc, 314-320, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 314

devleti formunda ortaya çıkmış, *imparatorluğa* dönüşmüştür. Ardından bir *tanrı devlet* formuna dönüşen devlet, sonraki aşamalarda *kral devlet* formuyla şekillenmiştir. Günümüzde ise devletler *ulus-devlet* formunda karşımıza çıkmaktadır.⁷ Mehmet İzzet Bey bu devlet formları arasında dönüşümün yaşandığı bir devrede yaşamıştır.

Aristo, Platon, Farabi, İbn-i Haldun, Thomas Hobbes, John Locke, J. J. Rousseau, Jean Bodin, Maw Weber ve daha birçok önemli düşünür devlete dair düşünceler ortaya koymuş ve “en iyi devlet” arayışı içerisinde olmuşlardır. Devletin var oluşundan vazifelerine, yönetim biçiminden devleti oluşturan unsurlara kadar kıymetli tartışmalar yapmışlardır. Aristo’nun *ideal devleti*, Platon’un *filozof kralı* ve Farabi’nin *Medinetü’l Fazıla’sı* gibi kuramlar, devletin vazifelerinin ne olması ve devletin nasıl yönetilmesi gerektiğine dair kuramlardır. Mehmet İzzet Bey ise devlete dair *olması gerekenden* ziyade *olamı* ele alarak tahlil etmiştir. Yaşadığı dönem itibarıyla benimsediği metot kabul görmese de İzzet Bey *olması gerekenin* ne olacağı konusunda determinist ve dogmatik yargılardan kaçınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerini ele aldığımızda Türk düşünce dünyasının ve devlet adamlarının en temel gayretlerinin “devleti ıslah etmek” ve “devleti kurtarmak” olduğu görülecektir.⁸ Devletin vazifelerinin ne olması gerektiği ve devletin hangi yönetim şekliyle yönetilmesi gerektiğine dair tartışmalar ise bu düşüncelerin temelini oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti’nin kurtarılamayacağı düşüncesinde olanların ise “yeni bir devlet kurma” yolunu tercih ettikleri Ankara’da kurulan yeni devlet neticesinde açıklık kazanmıştır. Yeni kurulan devletin yönetim şekli ve vazifeleri konusu da oldukça tartışmalı süreçlerden sonra belirlenebilmiştir.

Mehmet İzzet Bey’in devlet anlayışı ele alınmadan önce yayın hayatına başladığı yıllardaki ilmi, siyasi, iktisadi ve içtimai atmosfer içerisinde devlete dair ortaya konan yaklaşımlara değinilecektir.

1. 1908-1930 Yılları Arasında Hâkim Olan Devlet Anlayışı

Batı düşüncesinin etkisiyle giderek yaygınlaşmaya başlayan demokrasi, parlamento, anayasa, kuvvetler ayrımı gibi kavramlar ve uygulamalar Osmanlı’daki bazı gruplarda önemli tesirler meydana getirmiştir. Nitekim Sultan II. Abdülhamid’in yönetiminden rahatsız olan birbirinden çok farklı düşüncelere sahip grupların da bir araya geldikleri ortak nokta bu kavram ve uygulamalardır. Devletin ve devlet yönetiminin kutsal bir yönü olduğuna dair anlayış pozitivist ve materyalist düşüncelerin yaygınlaşmasıyla birlikte giderek yok olmuştur.⁹ Halkın da devlet yönetiminde söz sahibi olması gerektiği yönündeki düşünceler Osmanlı gazetelerinde dile getirilmiştir.

İkinci Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı’da anayasal monarşi yeniden uygulanmaya başlamıştır. Bu doğrultuda devletin yönetim şekliyle ilgili en önemli tartışma alanlarından biri geçici bir süreliğine de olsa ortadan kalkmıştır. Ancak devletin vazifelerinin ne olduğuna dair tartışmalar devam etmiştir. Savaşlar ve ekonomik krizler dolayısıyla yıkılmak üzere olan bir devletten vatandaşların ve aydınların en temel beklentisi güvenlik ve ekonomik bağımsızlık beklentileridir. Padişahın yetkilerinin sembolik düzeye indirildiği ve Sadrazam başkanlığındaki hükümetin ve seçilmiş mebusların etkin bir

⁷ Mehmet Ali Ağaoğulları’nın devletin tarihsel süreçteki gelişimine dair eserlerinin serisi için bkz.: Mehmet Ali Ağaoğulları, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, 7 (Ankara: İmge Kitabevi, 2013). Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine: Siyasal Düşünceler*, 1 (Ankara: İmge Kitabevi, 1991). Mehmet Ali Ağaoğulları, Cemal Bali Akal ve Levent Köker, *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, 1 (Ankara: İmge Kitabevi, 1994). Mehmet Ali Ağaoğulları, Filiz Çulha Zabcı ve Reyda Ergün, *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, 2 (Ankara: İmge Kitabevi, 2009).

⁸ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* (1895-1908), 15, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 16

⁹ Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, 1. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1986), 50-51.

biçimde devlet yönetimini üstlendiği bir dönemde devletin en önemli vazifesi savaş ve diplomasi olmuştur.

Bağımsızlık ilan eden Balkan devletleri, iç isyanlar, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve nihayetinde I. Dünya Savaşı neticesinde artık dağılma aşamasına gelen Osmanlı Devleti'nde devletin Batılı değerlerle yeniden şekillendirilmesini savunan Batıcılık; İslam'ın kadim kanun ve kurallarına dönülerek devletin ıslah edilmesini savunan İslamcılık; Türk milleti etrafında birleşilerek bir ulus-devlet kurulmasını savunan Türkçülük; ve Osmanlılık üst-kimliği vurgulanarak toplumları yeniden bir araya getirmek suretiyle devletin devamının sağlanması gerektiğini savunan Osmanlıcılık akımları ortaya çıkmıştır.¹⁰

“*Aşkın devlet*” anlayışını benimsemiş olan Osmanlı devlet adamları ve düşünürleri, devletin vatandaşa karşı vazifelerinden daha ziyade vatandaşların devlete karşı vazifelerine odaklanmıştır.¹¹ Ancak “İmparatorluğun çöküşü nedeniyle, bu yıkıma engel olamayan bürokrasi toplumsal alanda değerini yitirmiş, dolayısıyla *aşkın devlet* hamiliğini sürdürmesi de imkânsız hale gelmiştir.”¹²

II. Meşrutiyet'ten saltanatın 1922'de resmi olarak kaldırılmasına kadar geçen sürede “hâkimiyet-i milliye” düşüncesi giderek güçlenmiş ve özellikle Millî Mücadele döneminde yoğun bir şekilde vurgulanmıştır. 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin (BMM) Ankara'da açılmasıyla birlikte devletin yönetiminde halkın asıl söz sahibi olduğu belirtilmiş ve evvelce tartışılmalı olan “Hâkimiyet bila kayd-ü şart milletindir.” düsturu benimsenmiştir.¹³ İstanbul'daki hükümetin işlevsizliği ve İstanbul'un işgal altında olması nedeniyle BMM devletin o dönemde yerine getirmesi gereken savaş ve diplomasi görevlerini yerin getirmekle kalmamış aynı zamanda ekonomi, eğitim, hukuk ve yeniden teşkilatlanma hususunda da çalışmalar yürütmüştür.

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte de Mustafa Kemal Atatürk, cumhuriyetçi devletin temel vazifesinin milleti çağdaş medeniyet seviyesine çıkarmak olduğunu ilan etmiştir.¹⁴ Bu temel vazifenin ifa edilebilmesi için de devletin hayatın neredeyse tüm alanlarına jakoben bir yaklaşımla müdahale etmesi meşru ve gerekli görülmüştür. Zira, Atatürk halkı, “eğitilmemiş olduğundan her türden istenmeyen amaç uğruna kolayca kandırılabilir” bir kitle olarak görmektedir.¹⁵

Halkı muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak adına ilk olarak devletin yönetim biçimini değiştirilmiştir. Ardından halifelik kaldırılmış, devlet ile din arasındaki ilişki yeniden düzenlenmiş ve laik devlet anlayışı benimsenmiştir. Cumhuriyet döneminin devlet anlayışı, devletin vazife alanlarını iktisattan sağlığa, eğitimden dış politikaya, tarımdan sanayi ve ticarete kadar daha birçok alanda genişletmiştir.

Bir anlamda Heper'in de belirttiği gibi “*aşkın devlet*” anlayışı Osmanlı'da bürokraside, BMM döneminde mecliste, cumhuriyetin ilk yıllarında ise Cumhurbaşkanlığı'nda fonksiyoneldir.¹⁶

2. Mehmet İzzet Bey'in Devlet Anlayışı

Devletin vazifeleri ve devletin yönetim şekli konularını bağlamdan bağımsız bir biçimde akademik bir usulle ele alan Mehmet İzzet Bey'in konu hakkındaki görüşleri “*Yeni İçtimaiyat Dersleri*” ve

¹⁰ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler IV*, 1. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991).

¹¹ Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği 2*. Çev. Nalan Soyarak (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006).

¹² Yavuz Çillier, “Türk Siyasal Hayatında Devlet ve Hikmet-i Hükümet Geleneği,” *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 34/13 (2016): 424.

¹³ Cemal Fedayi, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hâkimiyet-i Milliye ve Demokrasi,” *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, (2020): 156-157.

¹⁴ Metin Heper, a.g.e., s. 72

¹⁵ Metin Heper, a.g.e., s. 72

¹⁶ Metin Heper, a.g.e., s. 72

“*Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat*” isimli kitaplarının yanı sıra çeşitli dergi ve mecmualarda yayınlamış olduğu yazılarından hareketle ele alınmıştır.

İlk olarak belirtmek gerekir ki, Mehmet İzzet Bey devleti iki aşamada incelemektedir: Milli devlet öncesi devletler ve milli devletler. Devletlerin vazifelerinin ve yönetim biçimlerinin zaman içinde değiştiğini öne süren İzzet Bey, modern dönemde yaşanan gelişmeler ve milliyetçiliğin yükselişinin devlet anlayışında büyük değişikliklere yol açtığını ortaya koymaktadır.¹⁷

İzzet Bey’in devletin vazifelerine dair ortaya koymuş olduğu incelemeleri ele aldıktan sonra devletin yönetim biçimlerine dair düşüncelerine de değinilecektir.

2.1. Milli Devlet Öncesi Devletlerin Vazifeleri

Devletin hangi vazifeleri üstleneceği, toplumun devlet hakkında sahip olduğu düşüncelerle yakından ilgilidir. Milliyet ve demokrasi akımları yaygınlaşmadan önce toplumların devlet telakkileri çoğunlukla “emir ve tahakküm etmek salahiyetini haiz bir müessese olduğu” yönündedir. Devletin bu vazifelerinin meşruiyet kaynağı ise ya askeri gücünden, devlete atfedilen ulûhiyet ve kutsiyetten ya da devletin sahibi olarak görülen hanedana sadakatten gelmektedir.¹⁸

Milli devletlerden önceki devletler, askeri anlamda hâkimiyet altında bulundurduğu tebaanın güvenliğini temin vazifesinden mesuldür. Devlet, bu vazifesini yerine getirebilmek için ise toplumsal irtibat ve ahengi muhafaza etmeye çalışmaktadır. Mehmet İzzet Bey, bu irtibatın ve ahenginin sağlanması için devletin, işlenen maddi suçlara karşı ceza vermenin yanı sıra manevi anlamda da bütünlüğü sağlama gayreti içinde olduğunu belirtmiştir.¹⁹

Din ve devletin ayrı görülmediği ve hatta devletin meşruiyetinin çoğu zaman dine dayandığı eski devletlerde, İzzet Bey’e göre, devletin bir diğer vazifesi de dini hukuk kurallarının uygulanmasını sağlamaktır. Dini ayrılıkları ve çatışmaları engellemek devletin temel vazifelerinden biri olarak görülmüştür. Ancak devletlerin bu vazifeyi yerine getirme usulleri birbirinden farklılıklar gösterebilir.²⁰

Eski devletler eğitim konusunda da oldukça kısıtlı bir alanda faaliyet göstermiştir. İzzet Bey, eski devletlerde eğitim faaliyetlerini genellikle ailelerin, dini cemaatlerin ve loncaların üstlenmiş olduğunu ifade etmiştir. İzzet Bey’e göre bu durum milliyet ve demokrasi devrinde sürdürülebilir bir durum değildir. Nitekim “çağdaş hayatın şartlarını tamamen uyabilmek için çocuğun ruhu, genel bir tezhibe, onu her safhasından kavrayan bir öğretim ve eğitime muhtaç” olduğunu öne süren İzzet Bey, bahsedilen müesseselerin bu vafsa sahip olmadığını savunmaktadır.²¹

Diğer yandan, bir sosyolog olan İzzet Bey, devletin iktisadi noktalardaki faaliyet alanlarını da incelemiştir. Milli devlet öncesi dönemdeki devletlerin iktisadi faaliyet alanlarında da son derece kısıtlı bir varlığı olduğunu ortaya koymuştur. Zira sanayileşme öncesi dönemde üretim ve iktisadi faaliyetler için devlet sermayesi kadar büyük çaplı bir sermayeye ihtiyaç duyulmamıştır.²² Ancak bu durum da İzzet Bey’e göre sürdürülebilir değildir. Özellikle sanayi, ticaret ve nakliyat işlerine yönelik devletin teşvik edici ve koruyucu politikalar geliştirmesi gerektiğini vurgulamıştır.²³

¹⁷ Mehmet İzzet, “On Beşinci Fasil: Devlet ve Vazifeleri,” *Mehmet İzzet (1891-1930) ve Ulusalçı Sosyal Felsefesi* içinde, yazan Mahmut Coşkun Değirmencioğlu, 537-545 (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 537.

¹⁸ Mehmet İzzet, a.g.e., s.538.

¹⁹ Mehmet İzzet, a.g.e., s.538.

²⁰ Mehmet İzzet, a.g.e., s.543-544.

²¹ Mehmet İzzet, a.g.e., s.543.

²² Mehmet İzzet, a.g.e., s.539.

²³ Mehmet İzzet, a.g.e., s.540.

Kısacası, milli devlet öncesi dönemlerde toplumları yöneten devletlerin milliyet ve demokrasi akımları neticesinde yenilenmesi gerektiğini savunan İzzet Bey, hâkimiyetin sultandan millete geçtiğini, meşruiyet kaynağının da kutsaldan “millete hizmete” dönüştüğünü belirtmiştir.²⁴

Bu dönüşümün neticesinde ise milletin egemen olduğu demokratik cumhuriyet yönetimlerine dayalı milli devletlerin ortaya çıktığını ifade etmiştir.

2.2. Milli Devletin Vazifeleri

Milli devletler, İzzet Bey’e göre birtakım ilkelere dayalıdır. Bu ilkelerin en başında ise “hâkimiyet milletindir, devletin isti’mal eylediği [kullandığı] nüfuz ve velayet [otorite] ancak millettendir, sadır olup milletin iradesi ile kendisine intikal ederse meşru olur.” ilkesi gelmektedir.²⁵ Milli devlet öncesi dönemdeki meşruiyet dayanağı değişmiştir. Bu değişimin neticesinde devlet-tebaa ilişkisi yön değiştirmiştir. Devlete hizmet eden tebaa anlayışından vatandaşa hizmet etmek mecburiyetinde olan devlet anlayışına geçiş yaşanmıştır.²⁶

Milli devletlerin millet üzerindeki tasarruf yetkileri ve otoriteleri kuvvet itibarıyla azalmış gözükse de İzzet Bey’e göre bu durumun aksi de söylenebilir. Nitekim devletlerin vazife alanları fazlasıyla genişlemiş ve devletler de kamu hizmetinde nizamı tesis etmek için -vatandaş lehine de olsa- kurallar koyarak otoritesini bu alanlarda meşrulaştırmıştır. İzzet Bey’in ifadesiyle “devlet, hatta artık yalnız millet namına emretmekle beraber, yine emretmekle berdevamdır.”²⁷

İzzet Bey, milli devletlerin vazife alanlarının genişlediğini belirterek bu vazifeleri “ilk vazifeler, iktisadi vazifeler, sosyal yardım hizmetleri ve terbiye [eğitim] görevleri” şeklinde kategorize etmiştir.

Bir devletin milli devlet olabilmesi için, İzzet Bey’e göre, *ilk vazifeler* kategorisindeki beş görevi yerine getirebiliyor olması gerekmektedir. Bu görevler; “(1) ortak savunma, yani askeri görev, (2) ortak temsil, yani diplomasi görevi, (3) herkesin tabi olacağı kanunları koyma, yani yasama görevi, (4) bireyler ve özel zümreler arasındaki anlaşmazlıkları bir hakem yetkisiyle çözüme kavuşturma gücü, yani yargı görevi ve son olarak (5) genel hizmetlerin yürütülmesi için gerekli kaynakları idare etmek işi, yani mali görevdir.”²⁸ Buradaki birinci, ikinci ve beşinci görevler, İzzet Bey’e göre devletin “icrai kuvveti” [yürütme organı] tarafından yerine getirilmelidir. Üçüncü görev, “teşrii kuvvet” [yasama organı] tarafından ve dördüncü görev ise “adli kuvvet” [yargı organı] tarafından yerine getirilmelidir.²⁹

Milli devletler, *iktisadi* anlamda eski devletlere göre çok daha etkin bir rol oynamaktadır. Devletin mahiyetinde yaşanan değişikliklerden ve tarihi gelişmelerden kaynaklı olarak milli devlet, milli hayatın iktisadi alanlarına da müdahil olmaya başlamıştır. Bu alanların başında ise İzzet Bey’e göre, tekeller, inşaatlar, tersaneler ve demiryolu işletmeleri gibi alanlar yer almaktadır. Ayrıca milli devlet, sanayiye prim, ödenek ve gümrük tarifeleri gibi uygulamalar yoluyla himaye etmelidir.³⁰

Devletin *iktisadi vazifeleri* hususunda hem liberal iktisat teorisinin hem de devletçi iktisat teorisinin yaklaşımlarını ele alan İzzet Bey her iki yaklaşımın da önerilerini tenkit ve takdir ettiği yönleriyle

²⁴ Mehmet İzzet, Erol Kılınc, ve Yahya Kemal Taştan. *Milliyet Nazariyeleri ve Millî Hayat*. 4. (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 98.

²⁵ Mehmet İzzet, “On Beşinci Fasil: Devlet ve Vazifeleri,” *Mehmet İzzet (1891-1930) ve Ulusalci Sosyal Felsefesi* içinde, yazar Mahmut Coşkun Değirmencioğlu, 537-545 (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 538

²⁶ Mehmet İzzet, a.g.e., s.539.

²⁷ Mehmet İzzet, a.g.e., s.539.

²⁸ Mehmet İzzet, a.g.e., s.539-540.

²⁹ Mehmet İzzet, “On Yedinci Fasil: Hükümet ve Şekilleri,” *Mehmet İzzet (1891-1930) ve Ulusalci Sosyal Felsefesi* içinde, yazar Mahmut Coşkun Değirmencioğlu, 558-566 (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 558.

³⁰ Mehmet İzzet, “On Beşinci Fasil: Devlet ve Vazifeleri,” *Mehmet İzzet (1891-1930) ve Ulusalci Sosyal Felsefesi* içinde, yazar Mahmut Coşkun Değirmencioğlu, 537-545 (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 540.

aktarmıştır. Liberallerin devletin iktisadi vazife yüklenmesine dair eleştirilerinin yersiz olduğunu ve çağdaş zihniyetle işleyen bir devletin iktisadi vazife yüklenmesinin bir sorun oluşturmayacağını savunmuştur. Hatta devlet, özel sektörün kendi çıkarını düşünerek işçiyi ucuz çalıştırmak istemesinin aksine, işçinin menfaatini korumayı da vazife kabul ettiğinden bu durum olumsuz bir durum değil olumlu bir netice de ortaya çıkarabilir. İzzet Bey bu duruma dönemin Almanya'sını örnek vererek düşüncesini pekiştirmiştir.³¹

Diğer yandan kamu menfaatine yönelik faaliyetlerin genel hizmet sayılabilmesi için devlet tarafından yapılmasının zorunlu olmadığını da kabul etmiştir. İzzet Bey'e göre "tramvayları, demiryollarını, haberleşmeyi vb. ister imtiyazlı kampanya ister bir müteahhit kişi ister doğrudan doğruya devlet idare etsin, bunlar genel hizmetlerdendir."³²

Mehmet İzzet Bey'e göre milli devletin vazife alanlarından biri de *sosyal yardım hizmetleridir*. Milli devletlerin "hidemât-ı umumiyye" [genel kamu hizmetine] yönelik faaliyetleri "iktisadi faaliyetlerden ziyade sosyal yardımlaşma alanlarında görülür."³³ Günümüzde de oldukça yaygınlaşan sosyal devlet anlayışı İzzet Bey'in düşüncesinde de yer almaktadır. Hıfz-ı sıhha [sağlığın korunması] hizmetleri, dezavantajlı grupların korunması³⁴, afete uğrayanlara destek olunması, işçi-işveren ilişkilerinin düzenlenmesi ve işçilerin çalışma şartlarının iyileştirilmesi gibi çok önemli sosyal alanlarda milli devletin sorumlu olması gerektiğini savunmaktadır.³⁵

Devlet, İzzet Bey'in yaklaşımına göre, çoğu zaman milletin hukuki bir teşekkülüdür. Ayrıca devletin siyasetine yön veren de milletin talep ve oylarıdır. Dolayısıyla milli devletler devamlılığını sağlamak ve gelişmek için milletlerinin de gelişmesini ve bilinçlenmesini temin etmelidir. Sosyal imkanların yanı sıra milletin *eğitimi* de devletin ihmal etmemesi gereken bir vazifedir.³⁶

Devleti oluşturan milletin tüm fertlerinin eşit ve adil bir *eğitim* alması ve cehalet tehlikesinden muhafaza edilmesi gerekmektedir. İzzet Bey, bir önceki bölümde değinmiş olduğumuz, eski dönemlerde eğitim faaliyetini yürüten müesseselerin insan hayatının çok kısıtlı bir alanını düzenlediklerini iddia etmektedir. Ya da bu müesseselerin eğitimcilik niteliğine sahip öğreticilerden yoksun olduğunu öne sürmektedir.³⁷

Devletlerin ve milletlerin gücü eskiden olduğu gibi yalnızca askeri güçte yahut yakın zamanda olduğu gibi iktisadi güçte değildir. İzzet Bey gücün gelinen noktada ilmi anlamda güçlü olmaya temayül ettiğini görerek devletin ve milletin varlığını milli bir eğitime dayandırmıştır. Milletin fertlerinin devleti yönetecek kişileri seçerken oy kullandığını ve fertlerin bu vazifeyi hakkıyla yapması için aydınlatılması gerektiğini savunmuştur. İzzet Bey'e göre milli devletler bahsi geçen nedenler dolayısıyla milli terbiyeyi [eğitimi] tekelci bir şekilde eline almıştır.³⁸

Netice itibarıyla, İzzet Bey'e göre milli devletler eski devletlere nazaran daha az otoriter görünse de otoritesi daha geniş alanlara yayılmıştır. Ayrıca milli devletler çağın gerektirdiği bir yönetim biçimi

³¹ Mehmet İzzet, a.g.e., s.541.

³² Mehmet İzzet, a.g.e., s.541.

³³ Mehmet İzzet, a.g.e., s.542.

³⁴ Mehmet İzzet Bey, dezavantajlı grupları "terkedilmiş olan çocuklar, lohusa kadınlar, ihtiyarlar ve her türlü düşkün ve hastalar, sakatlar" olarak saymıştır. Ve ayrıca şaşırtıcı bir biçimde sosyal hizmetler konusunda belediyelerin de rol alması gerektiğini 1928 yılında vurgulamıştır. Bkz.: Mehmet İzzet, a.g.e., s.542.

³⁵ Mehmet İzzet, a.g.e., s.542.

³⁶ Mehmet İzzet, a.g.e., s.543.

³⁷ Mehmet İzzet, a.g.e., s.543.

³⁸ Mehmet İzzet, a.g.e., s.542.

olan demokrasiyi benimsemelidir. Ancak bu durum zaruri değildir. İzzet Bey, kendisi demokrasiyi savunsa da toplumların farklı yönetim biçimlerini benimsemesinde de sakınca görmemiştir.³⁹

Bu noktadan hareketle Mehmet İzzet Bey'in devlet yönetim biçimlerine yönelik tahlilleri ele alınabilir.

2.3. Devlet Yönetim Biçimlerinin Tahlili

Devletin hangi hükümet şekli esaslarına göre yönetileceği konusu bugün bile tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Hangi yönetim biçimin daha iyi olduğuna dair tartışmalar ise Antik Yunan'dan beri yapılagelmektedir. Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra millet egemenliği ve kuvvetler birliği esaslarına dayalı bir cumhuriyet rejimi benimsenmiştir. Kurulan Türkiye Cumhuriyeti zaman içerisinde laik, demokratik ve sosyal bir hukuk devletine dönüşmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarını ve cumhuriyetin ilk 7 yılını müşahade eden Mehmet İzzet Bey, hükümet şekillerini Aristo ve Montesquieu'ye atıfla üç ana kategoride ele almıştır.

Halk hükümeti [cumhuriyet], eşraf hükümeti [aristokrasi] ve saltanat [monarşi] olmak üzere üç devlet yönetim şekli mevcuttur. İzzet Bey'e göre "birincisinde bütün millet, ikincisinde mümtaz bir ekalliyet, üçüncüsünde yalnız hükümdar hâkim addolunur."⁴⁰ Bu yönetim biçimlerinden herhangi birinin diğerinden daha iyi olduğunu söylemenin mümkün olmayacağını ifade eden İzzet Bey, her toplumun kendi bünyesine göre bir yönetim biçimini tercih edebileceğini savunmaktadır. Lakin çağdaş toplumların özgürlük ve eşitlik gibi temel ihtiyaçlarına uyan yönetim biçiminin de cumhuriyet olduğunu belirtmektedir.⁴¹

Öte yandan, bu yönetim biçimlerinin genelleyici bir ifadeyle ele alınmasını da İzzet Bey tenkit etmiştir.

Bütün milletin söz sahibi olduğu kabul edilen demokrasi esaslı *cumhuriyetlerin* doğrudan demokrasiyi temin etmesinin imkânsız olduğu açık bir hakikattir. İzzet Bey de bu duruma ilişkin temsili demokrasi uygulamasının toplumları daha kapsayıcı bir biçimde genişletilmesi gerektiğini savunmaktadır. 1928 yılında yazdığı eserinde savunmuş olduğu "kadınlara seçme-seçilme hakkının verilmesi" hususu da bu düşüncesinin bir ifadesidir.⁴² Temsili demokrasi için ise seçim bölgelerinin tespit edilmesi mevzuuna dikkat çekmiştir. Zira eğer dar bölge seçim sistemi uygulanır ve her bölgeden bir mebus seçilecek olursa azınlıkların temsili mümkün olmayacağından, bu durum sorunlara yol açabilir. Öte yandan azınlıkların tamamının temsil edilmesi de meclisin verimli çalışmasına engel olacak kadar görüş farklılığına neden olabilir. İşte bu nedenledir ki, İzzet Bey'e göre, seçim bölgelerinin belirlenmesi, temsil şartlarının tespit edilmesi ve azınlık-çoğunluk dengesinin sağlanması siyasi anlamdan hayati önem taşımaktadır.⁴³

Yalnızca bir kişinin hâkim olarak görüldüğü *saltanat* [monarşi] biçiminde ise tüm kuvvetin bir kişide toplandığını iddia etmek mümkün değildir. İzzet Bey, sosyal hayatın bir kişinin iradesine göre işlediği bir toplum göstermenin imkânsız olduğunu savunmaktadır. İzzet Bey'e göre, bir hükümdar, her ne kadar en kuvvetli hükümdar dahi olsa etrafındaki diğer devlet adamlarının ve hatta hiç olmazsa saray

³⁹ Mehmet İzzet, "On Yedinci Fasıl: Hükümet ve Şekilleri," *Mehmet İzzet (1891-1930) ve Ulusalçı Sosyal Felsefesi* içinde, yazar Mahmut Coşkun Değirmencioğlu, 558-566 (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 558.

⁴⁰ Mehmet İzzet, a.g.e., s.558.

⁴¹ Mehmet İzzet, a.g.e., s.558.

⁴² Mehmet İzzet, a.g.e., s.564.

⁴³ Mehmet İzzet, a.g.e., s.564.

halkının yönetim üzerinde tesiri olduğu inkâr edilemez.⁴⁴ Örneğin, Zenbilli Ali Efendi'nin şeriat adına bir murakabesi I. Selim'in otoritesini sınırlandırabilmektedir.⁴⁵

Mehmet İzzet Bey, bu eleştirel yaklaşımının ardından devlet yönetim biçimlerinin tasnifinde izlenmesi gereken usule dikkat çekmiştir. İzzet Bey'e göre bir devletin tekâmül yönü ne ise, o devletin yönetim biçimini belirleyen esas odur. Yani Zenbilli Ali Efendi'nin murakabesi Osmanlı'nın devlet yönetim biçiminin saltanat olduğunu değiştirmemektedir. Yahut da bir devleti oluşturan milletin bir kısmı, o dönemin Fransa'sında olduğu gibi, oy kullanma hakkına sahip değilse bile onlara demokrat cumhuriyetler denilmelidir. Zira İzzet Bey'e göre "tekâmül veçheleri" o yöndedir.⁴⁶

Sonuç

Mehmet İzzet Bey, Türk düşünce tarihinde ilimi ilim için yapan ve kavramsal, akademik, eleştirel bir metot benimseyen nadir düşünürlerden biridir. Determinist bir anlayışta olduğu gibi kesin hükümler veren bir anlayıştan ziyade kavramlara ilişkin ortaya konulan görüşleri tez, anti-tez ve sentez olarak değerlendiren terkipçi ve vahdetçi bir anlayışa sahiptir. Kavramları belli bir bağlama bağlı kalarak değil bağlam-üstü bir yaklaşımla ele alan Mehmet İzzet Bey'in yaşadığı dönemde *devlet* kavramına dair büyük değişimler yaşanmıştır. "*Aşkın devlet*" anlayışı Osmanlı'dakinden farklı olarak Cumhuriyet döneminde de kendini yeni biçimlerde göstermiştir. Ancak bu değişimler İzzet Bey'in *devleti* ele alış biçimini değiştirmemiştir. Nitekim İzzet Bey'in temel aldığı soru ortada "var olan vakıanın/olgunun hakikati ve esasları nelerdir?" sorusudur.

Devletin meşruiyet kaynağını ve bu meşruiyet kaynağına göre şekillenen vazife alanlarını tahlil eden Mehmet İzzet Bey devletleri tarihsel olarak milli devlet öncesi dönemdeki devletler ve milli devletler şeklinde ikiye ayırmaktadır. Bu ayırmadan da anlaşılacağı üzere İzzet Bey millet, milliyet ve milliyetçilik mefhumlarının devletler açısından yeni bir çağ açtığını kabul etmektedir. Ayrıca bu iki ayrı tür devlet anlayışındaki milli devletlerin otoriterlik anlamında eski devletlere nazaran daha az otoriter olduğunu ve fakat otorite alanlarının eski devlete nazaran daha geniş olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim İzzet Bey'e göre milli devlet, savunma, diplomasi, yasama, yargı, maliye, iktisat, sosyal yardım ve eğitim gibi temel alanlarda faaliyet göstermelidir. Eski devlette ise yalnızca savunma ve diplomasi alanları en temel vazifeleri teşkil etmektedir.

Sonuç olarak, devlet için vatandaş anlayışından vatandaş için devlet anlayışına doğru bir geçişin olması gerektiğini savunan Mehmet İzzet Bey ne liberal ne devletçi bir devlet anlayışını benimsemiş ne de tüm toplumların kendi uygun gördüğü yönetim biçimiyle yönetilmesi gerektiği hükmüne varmıştır. Her toplum, İzzet Bey'e göre, toplumun ihtiyaçları ve bünyesi doğrultusunda farklı devlet yönetim biçimini tercih edebilir. Her ne kadar çağdaş ve modern toplumların ihtiyaçlarının demokratik cumhuriyet rejimleriyle daha iyi karşılandığını düşünse de İzzet Bey kesin hükümlerden kaçınmıştır. Devleti ele alan çoğu yaklaşımla kıyaslandığında, Mehmet İzzet Bey'in *normatif* (olması gerekene dair) yargılar ve *dogmatik* yaklaşımlar yerine *pozitif* (olana dair) tespitler ve *izafi* yaklaşımlar benimsediği anlaşılmaktadır.

⁴⁴ Mehmet İzzet, a.g.e., s.559.

⁴⁵ Mehmet İzzet, a.g.e., s.560.

⁴⁶ Mehmet İzzet, a.g.e., s.560.

Kaynakça

- Açıkgöz, Halil. “Mehmet İzzet.” Böl. 1, *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat*, yazar Mehmet İzzet, düzenleyen: Yahya Kemal Taştan ve Erol Kılınç, 21-36. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.
- Adivar, Adnan. “Mehmet İzzet.” *İş Mecmuası* 6, no. 23-24 (1940): 69-71.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali. *Kent Devletinden İmparatorluğa*. 7. Ankara: İmge Kitabevi, 2013.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, Cemal Bali Akal, ve Levent Köker. *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*. 1. Ankara: İmge Kitabevi, 1994.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, Filiz Çulha Zabcı, ve Reyda Ergün. *Kral-Devletten Ulus-Devlete*. 2. Ankara: İmge Kitabevi, 2009.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, ve Levent Köker. *İmparatorluktan Tanrı Devletine: Siyasal Düşünceler*. 1. Ankara: İmge Kitabevi, 1991.
- Antel, Sadreddin Celal. “Mehmet İzzet.” *İş Mecmuası* 6, no. 23-24 (1940): 78-82.
- Çillier, Yavuz. “Türk Siyasal Hayatında Devlet ve Hikmet-i Hükümet Geleneği.” *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13, no. 34 (2016): 416-430.
- Fedayi, Cemal. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Hâkimiyet-i Milliye ve Demokrasi.” *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, no. 58 (2020): 151-164.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri. “Mehmet İzzet ve Eseri.” *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat* içinde, yazar Mehmet İzzet, düzenleyen: Yahya Kemal Taştan ve Erol Kılınç, 315-320. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.
- Hanioğlu, M. Şükrü. *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*. 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 1986.
- Heper, Metin. *Türkiye’de Devlet Geleneği*. 2. Çeviren Nalan Soyarık. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. 8. Çeviren Babür Turna. İstanbul: Arkadaş Yayınları, 2015.
- Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*. 15. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- . *Türk Modernleşmesi*. 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Mehmet İzzet. “On Beşinci Fası: Devlet ve Vazifeleri.” *Mehmet İzzet (1891-1930) ve Ulusal Sosyal Felsefesi* içinde, yazar Mahmut Coşkun Değirmencioğlu, 537-545. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Mehmet İzzet. “On Yedinci Fası: Hükümet ve Şekilleri.” *Mehmet İzzet (1891-1930) ve Ulusal Sosyal Felsefesi* içinde, yazar Mahmut Coşkun Değirmencioğlu, 558-566. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Mehmet İzzet, Erol Kılınç, ve Yahya Kemal Taştan. *Milliyet Nazariyeleri ve Millî Hayat*. 4. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.